

MARLENA DUDA

Problemy metodologiczne w badaniach nad jakością życia

Methodological Problems in the Study of the Quality of Life

Doktor, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Instytut Pedagogiki, Polska

Streszczenie

Jakość życia jest złożoną kategorią badawczą, w której przedmiotowy zakres, badań jak i ich interdyscyplinarny charakter mogą nasuwać wiele problemów metodologicznych. Celem artykułu jest zwrócenie szczególnej uwagi na wybrane problemy odnoszące się do projektowania badań empirycznych dotyczących jakości życia człowieka, począwszy od samego definiowania pojęcia, poprzez jego zakres znaczeniowy, po trudności w pomiarze. Przeprowadzona analiza piśmiennictwa dowodzi, że pomimo rozwoju badań nad jakością życia naukowcy nadal borykają się w tej tematyce z problemami natury metodologicznej.

Słowa kluczowe: jakość życia, metodologia, nauki społeczne

Abstract

Quality of life is a complex category of research in which the scope of research as well as their interdisciplinary nature may entail many methodological problems. The aim of this study is to pay special attention to the selected problems in the design of empirical research on the quality of human life, starting from the very definition of the concept, through its semantic domain to the difficulty in measuring. The analysis of literature shows that, despite the development of research into the quality of life, researchers still face problems of methodological nature.

Keywords: quality of life, methodology, social science

Wstęp

Jakość życia jest złożoną kategorią badawczą, w której przedmiotowy zakres badań i ich interdyscyplinarny charakter mogą nasuwać wiele problemów metodologicznych, należy bowiem do tzw. kategorii otwartych, skąd ma źródło problem w jednoznacznym rozstrzygnięciu definicyjnym (Zalewska-Meler, 2009, s. 19). Jako tzw. pojęcie pierwotne ma sens oczywisty, dlatego tak trudny do naukowego zdefiniowania (Straś-Romanowska, 2004, s. 18). Jest konstruktem stale obecnym w rzeczywistości społecznej, ale nie można go bezpośrednio zaobserwować, ocenić i zmierzyć (Dziurowicz-Kozłowska, 2002, s. 78). Obrazo-

wo problem ten charakteryzuje Sadowska (2006, s. 16), która uważa, że „metaforycznie (...) jakość życia to wielogłowy stwór, tajemniczy i zagadkowy. Historia jakości życia to historia ścierania się ujęć dawnych z nowymi, poglądów przedstawicieli jednej dyscypliny z poglądami przedstawicieli innych dyscyplin nauki”. Prowadzenie badań empirycznych nad jakością życia wymaga zmierzenia się z trudnościami na każdym etapie projektu badawczego.

Widoczne w literaturze przedmiotu bogactwo analiz empirycznych charakteryzujących zjawisko jakości życia w obrębie różnorodnych podejść badawczych implikuje wiele nieścisłości i niejasności, które w głównej mierze dotyczą takich obszarów, jak terminologia, pomiar czy podejścia teoretyczne. Celem artykułu jest zwrócenie szczególnej uwagi i uwrażliwienie badaczy na wybrane problemy odnoszące się do projektowania badań empirycznych dotyczących jakości życia człowieka, począwszy od samego definiowania pojęcia, poprzez jego zakres znaczeniowy, po stosowanie narzędzi badawczych.

Trudności definicyjne jakości życia

Próby zdefiniowania jakości życia jako kategorii badawczej nasuwają pierwsze problemy natury epistemologicznej ze względu na niejednoznaczny i szeroki zakres znaczeniowy terminu. W wielu przypadkach w pracach empirycznych nie znajdujemy jednoznacznej definicji badanego zjawiska (Furmanek, 2016, s. 32). Jak napisali w swojej pracy Joyce, McGee i O’Boyle (za: Dziurawicz-Kozłowska, 2002, s. 77): „twierdzenie, że istnieje niemal tyle definicji jakości życia, ile publikacji na jej temat, należy odrzucić jako przesadne, bowiem w większości przypadków w publikacjach tych w ogóle nie definiuje się jakości życia”. Pojemność semantyczna pojęcia utrudnia jasną definicję zjawiska. Jakość życia to bardziej złożony fenomen, niż pozornie może się wydawać, dlatego zbudowanie definicji dostatecznie szerokiej, by nie zubożyć jej znaczenia, a jednocześnie na tyle precyzyjnej, by ułatwić operacjonalizację, nadal wydaje się odległe. Trudności w definiowaniu pojęcia wynikają również z jego interdyscyplinarności, gdyż problematyka jakości życia podejmowana jest z perspektywy różnych dyscyplin naukowych.

W naukach społecznych i humanistycznych powszechnie za synonimy uznawane są takie terminy, jak: *satysfakcja*, *zadowolenie z życia*, *dobrostan* czy *poczucie szczęścia* (Byra, 2012), natomiast w ekonomii: *stan*, *poziom życia*, *standard życia* czy *warunki bytowania* (zob. Sadowska, 2006), chociaż nie są to terminy tożsame. Zamienne stosowanie powyższych terminów jako wyrazów bliskoznacznych jest nieuprawnione i pogłębia chaos pojęciowy. Widoczny jest tu zatem brak dbałości o wyostrenie znaczenia terminu *jakość życia*, gdyż wielokrotnie dochodzi nawet do pokrywania się desygnatów takich zjawisk, jak *jakość życia*, *dobrostan* czy *satysfakcja*. Takie definiowanie jakości życia nie sprzyja jego precyzyjnemu pomiarowi, ale stanowi jedynie punkt wyjścia do

operacjonalizacji zmiennej (Mróz, 2011, s. 44). „Przyjęcie wspólnej definicji jakości życia pozwoliłoby na ujednoczenie i standaryzowanie procedur i metod badań” (Furmanek, 2016, s. 32).

Ogólnie jakość życia skupia się wokół oceny całokształtu położenia życiowego człowieka w czasie (Bartoszek, 2000). Najczęściej przyjmuje się definicję jakości życia według WHOQOL (za: Dziurawicz-Kozłowska, 2002, s. 80), zgodnie z którą to „sposób postrzegania przez jednostki swoich pozycji w życiu w kontekście kultury i systemu wartości, w którym egzystują, w powiązaniu z własnymi celami, oczekiwaniami, standardami i obawami; jest to szeroko pojęta koncepcja, na którą w sposób kompleksowy wpływają zdrowie fizyczne jednostki, jej stan psychiczny, relacje społeczne, stopień niezależności oraz jej stosunek do znaczących cech otaczającego środowiska”, podkreślając zarówno emocjonalny (samopoczucie, nastroje i emocje), jak i poznawczy (refleksyjna ocena warunków) komponent postawy człowieka wobec własnego życia (zob. Dyrda, 2009). Dlatego też najczęściej jakość życia określa się jako „rezultat złożonego, całościowego poznawczo-afektywnego procesu polegającego na ustosunkowaniu się podmiotu do własnego życia” (Straś-Romanowska, 2005, s. 264).

Jakość życia jako kategoria wielowymiarowa

Ujęcie jakości życia jako kategorii jednowymiarowej lub wielowymiarowej jest podstawowym dylematem przy projektowaniu badań i operacjonalizacji zmiennej. „Jakość życia może być ujmowana globalnie – związana jest z oceną życia jako całości, wypracowaniem koncepcji, która pozwoli ocenić pełnię funkcjonowania jednostek. W ramach innego podejścia wyróżnia się sfery, tworząc pewien wielowymiarowy model jakości życia” (Petelewicz, 2016, s. 16). W przypadku prób sprecyzowania zakresu obserwowanego zjawiska występują trudności w określeniu *globalnej jakości życia* jako pełnego pola obserwacji (przy wzrastającej liczbie elementów składających się na jej ocenę) i *cząstkowej jakości życia* jako dziedziczonego pola obserwacji, np. poczucie jakości życia zależnej od zdrowia, wskazując na fragmentaryczność ujętego zjawiska. W przypadku badań nad globalną jakością życia trudności sprawia określenie pełnego pola obserwacji, tzn. wybór odpowiednich badanych obszarów. Zatem problem wynika z trudności w ujęciu wszystkich wymiernych pól aktywności człowieka w przypadku badań nad poziomem ogólnej jakości życia. Amerykańscy badacze wyłonili aż 823 czynniki odzwierciedlające różne aspekty sytuacji życiowej składającej się na odczuwaną jakość życia jednostki (Petelewicz, 2016). W przypadku analiz dotyczących cząstkowej jakości życia badania ograniczają się do oceny poziomu wybranych wymiarów jakości życia, niestety znacząco zubażając badane zjawisko, a w konsekwencji również wyniki analiz. Proponowanym rozwiązaniem jest ujmowanie jakości życia jako *kontinuum*, na którym

mieszczą się oba stanowiska. „W tej sytuacji postulat precyzyjnego i systemowego ujęcia jakości życia, traktującego człowieka wielowymiarowo i holistycznie (systemowo), wydaje się nieodzowny” (Furmanek, 2016, s. 33).

Kolejnym zagadnieniem jest obiektywność *versus* subiektywność w perspektywie badań nad jakością życia i ich określenie: jakość życia czy poczucie jakości życia (Derbis, 2000, s. 24), co zmienia rozumienie subiektywnego ujęcia jako przeciwwagi dla obiektywnego ujęcia zagadnienia czy raczej jako elementów wzajemnie się uzupełniających. Obiektywna ocena jakości życia opierająca się na wskaźnikach ekonomicznych (przede wszystkim na materialnych i rzeczowych, takich jak np. miejsce zamieszkania, dochód, wykształcenie, zaplecze materialne) ustąpiła miejsca subiektywnej ocenie jakości życia, bo w wyniku przeprowadzonych badań okazało się, że wysoki status materialny nie gwarantuje wysokiej jakości życia (Bartosz, 2006). Natomiast opieranie się tylko na subiektywnej ocenie jakości życia w oderwaniu od czynników ekonomiczno-społecznych zubaża obraz jakości życia badanego człowieka. Obecnie postuluje się łączenie obydwu podejść w projektowaniu badań empirycznych z uwagi na to, że powiązania między obiektywnym i subiektywnym ujęciem poczucia jakości życia są bardziej złożone i skomplikowane, niż było to widoczne dotychczas. Jakość życia jest terminem najbardziej odpowiednim na określenie zarówno dobrobytu (w sensie materialnym), jak i dobrostanu (w sensie psychicznym) (Ostasiewicz, 2002). Derbis (2007, s. 16) tłumaczy różnice między jakością życia a jego poczuciem podejściem pragmatycznym. Jakość życia i jego ocena określana jest wówczas, gdy liczy się działanie, jego skuteczność i budowanie strategii społecznych. Natomiast „poczucie jakości życia rozwinęło się w ramach ujęć pragmatycznych i teoretycznych niż normatywnych” (Derbis, 2007, s. 17).

Trudności w pomiarze jakości życia

Przystępując do badań, należy mieć wypracowany system pojęć umożliwiający naukową dyskusję oraz porównanie wyników badań. Jak zostało już to zaznaczone, definicje obecne w naukach społecznych koncentrują się przede wszystkim na jakości życia w znaczeniu uniwersalnym (Baumann, 2006, s. 166), co oznacza, że „kładą nacisk na różne aspekty, uwypuklają odmienne sfery rzeczywistości, opierają się na innych fundamentach” (Petelewicz, 2016, s. 7). Wybór odpowiedniego modelu stanowi podstawę poprawności przeprowadzonych badań nad jakością życia.

Ważnym aspektem prowadzenia badań są źródła pozyskiwania danych. Jak to wyraźnie podkreśla Bańka (2005), poczucie jakości życia zmienia się wraz kolejnym etapem rozwojowym. O ile w przypadku osób dorosłych możliwość wyrażenia subiektywnej oceny jakości życia nie podlegała dyskusji, to w przypadku dzieci ocenę tę uzyskiwano od rodziców. Do niedawna brak ram teoretycznych i przekonania o trudnościach uzyskania od dzieci oceny jakości ich

własnego życia spowodowały, że do ich oceny używano kwestionariuszy skonstruowanych dla rodziców, którzy wypowiadali się w imieniu dziecka. Próbowano zbadać dla porównania także dzieci. Wyniki badań były jednoznaczne – ocena jakości życia dzieci i rodziców diametralnie się od siebie różniła. Wynika z tego, że oceny rodziców nie mogą zastępować ocen dzieci, szczególnie na poziomie badań indywidualnych (Oleś, 2005). Obecnie dynamicznie rozwijającą się gałęzią badań nad jakością życia są rozważania na temat okresu późnej dorosłości i starości, którego specyfika również wpływa na ujmowanie problematyki jakości życia.

Rzetelność prowadzenia badań wymaga przestrzegania określonych reguł metodologicznych, które dotyczą podejść teoretycznych zjawiska, oraz wykorzystania odpowiednich kwestionariuszy badawczych. Teoretyczne podejścia do badania poczucia jakości życia oraz próba empirycznego zweryfikowania wskaźników mają nie zawsze uwzględnione ugruntowanie teoretyczne. Co więcej – dobór narzędzi w przypadku wzrastającej liczby testów do oceny poczucia jakości życia to kolejny problem w projektowaniu badań. Narzędzie powinno być dostosowane do charakterystycznych cech badanej populacji, a skale czułe na subtelne zmiany związane z ich oceną poczucia jakości życia (Majkowicz, 1997, s. 97). Lawinowo wzrastająca liczba testów często cechuje się niezadowalającymi właściwościami psychometrycznymi lub ograniczeniem do wybranych wymiarów jakości życia. Obecnie przyjmuje się, że żadne z istniejących narzędzi do badania poczucia jakości życia nie jest całkowicie wiarygodne (Juczyński, 2006, s. 13). Wyniki badań uzyskiwane za pomocą różnorodnych narzędzi bez odniesienia do konkretnej teorii u ich podstawy utrudniają interpretację oraz miarodajne porównanie tychże wyników. Przyczyną zaistniałych problemów są trudności w konceptualizacji pojęcia.

Na zakończenie należy podkreślić, że ocena jakości życia jest zmienną o charakterze dynamicznym, ulega wpływom czynników zewnętrznych i wewnętrznych oraz podlega zmianom w czasie, dlatego tak ważne jest uwzględnienie w badaniach perspektywy czasowej. Przydatność analiz longitudinalnych wyrażałoby się w ustaleniu owej dynamiki, określeniu poziomu jakości życia np. w kolejnych latach życia czy przed/po lub w trakcie choroby (w przypadku poczucia jakości życia zależnej od zdrowia).

Podsumowanie

Bogactwo uwarunkowań, czynników zarówno klinicznych, społecznych, jak i psychologicznych sprawia, że jakość życia to bardzo interesujący przedmiot badań. Należy zatem zwrócić uwagę, że brak jest określonych ram teoretycznych, a nadmierne wykorzystywanie omawianego terminu w badaniach empirycznych utrudnia prowadzenie rzetelnych badań nad jakością życia. Wobec tego godne uwagi jest rozważenie potrzeby zbudowania jednoznacznego teore-

tycznego podejścia, stanowiło podstawę badań w obszarze jakości życia oraz umożliwiała weryfikację wiarygodności uzyskanych wyników. W konsekwencji wyniku potrzeba dokonania standaryzacji testów w celu uzyskiwania rzetelnych i porównywalnych wyników.

Literatura

- Bartoszek, A. (2000). *Człowiek w obliczu cierpienia i umierania. Moralne aspekty opieki paliatywnej*. Katowice: Księgarnia św. Jacka.
- Baumann, K. (2006). Jakość życia w okresie później dorosłości. *Gerontologia Polska*, 14 (4), 165–171.
- Byra, S. (2012). *Przystosowanie do życia z niepełnosprawnością ruchową i chorobą przewlekłą – struktura i uwarunkowania*. Lublin: Wyd. UMCS.
- Derbis, R. (2000). *Doświadczenie codzienności*. Częstochowa: Wyd: WSZ w Częstochowie.
- Derbis, R. (2007). Poczucie jakości życia a zjawiska afektywne. W: S. Kowalik (red.), *Spoleczne konteksty jakości życia* (s. 13–52). Bydgoszcz: Wyd. WSG w Bydgoszczy.
- Dyrda, M.J. (2009). *Pedagogika społeczna. O aspiracjach jakości życia i sensie życia*. Warszawa: Aspra-Jr.
- Dziurowicz-Kozłowska, A. (2002). Wokół pojęcia jakości życia. *Psychologia Jakości Życia*, 1/2, 77–99.
- Furmanek, W. (2016). *Humanistyczna pedagogika pracy. Praca a jakość życia człowieka*. Rzeszów: Wyd. UR.
- Juczyński, Z. (2006). Health Related Quality of Life: Theory and Measurement. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Psychologica*, 10, 3–15.
- Majkovicz, M. (1997). Problemy metodologiczne i techniki badawcze jakości życia w chorobach nowotworowych. W: J. Meyza (red.), *Jakość życia w chorobie nowotworowej* (s. 58–76). Warszawa: Wyd. Centrum Onkologii Instytutu im. M. Skłodowskiej-Curie w Warszawie.
- Mróz, B. (2011). *Poczucie jakości życia u pracowników wyższego szczebla*. Warszawa: Scholar.
- Ostasiewicz, W. (2002). *Metodologia pomiaru jakości życia*. Wrocław: Wyd. AE we Wrocławiu.
- Petelewicz, M. (2016). Jakość życia – wprowadzenie. W: M. Petelewicz, T. Drabowicz (red.), *Jakość życia – globalnie i lokalnie. Pomiar i wizualizacja* (s. 7–32). Łódź: Wyd. UŁ.
- Sadowska, S. (2006). *Jakość życia uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim*. Kraków: Impuls.
- Straś-Romanowska, M. (2004). Jakość życia w perspektywie psychologicznej. W: J. Patkiewicz (red.), *Jakość życia dzieci i młodzieży niepełnosprawnej w Polsce i w krajach Unii Europejskiej* (s. 15–22). Wrocław: Typoscript.
- Zalewska-Meller, A. (2009). *(Nie)obecne kategorie w obszarze zdrowia człowieka*. Kraków: Impuls.